

1-ին էջից

* * *

Սումգայիթում հայկական ջարդերի բացեկրտաց կոչերը, ինչու արդեն ասվեց, սկսվեցին 1988 թվականի փետրվարի 26-ի ուրբաթօվականին: Միայն հետո էին իմանալու, որ Աղրեցանում հայերի դեմ բոլոր արյունա գործողությունները ծրագրվում էին բացառադեմ շաբաթական ամենավեցի վրա: Դա մետք էր նրա համար, որ չկարողանային զանգել Երկրի դեկապարներին, որոնք, որպես կանոն, ուրբաթ երեկոյան արդեն մեկնում էին իրենց ամառանոցներ: Դիեցնենք, որ հետաքայում իր բոլոր խոռորածավալ գործողությունները Աղրեցանի դեկապարներն են, ելնելով «սումգայիթ» փորձից, ծրագրում եւ իրականացնում եւ միայն եւ միայն կուսակցական ու խորհրդային իշխանությունների գիտությամբ: Եթենց ողբերգական իրադարձությունների նախօրենքին եւ, որ նոր ցեղասպանության կազմակերպիչներն ու գաղափա-

հազար: Թերթերում գրում էին, թե «Սոլմայիի ժինարանների աշխատանքային լեզուն հայերենն է»: Հանրադեսական «Օրվա նորություններով» նշանակութեաց աշխատանք էին սյուլտեներ հայ ընտանիքների ուրախ եւ աղմկոս բնակարանամուսների մասին: Աղրթեզանական ԽՄՀ-ի դեկավառները երկու նոյամակ էին հետապնդում. առաջին՝ շարունակել կառուցել բուռն զարգացող բաղաքը, որն իր արդյունաբերական նշանակությամբ ունեսկ երկրորդ տեղը գրավեց Բափվից հետո, երկրորդ՝ հոդարկված կերպով իրագործել Լեռնային Ղարաբաղի մարզի բնիկ հայ բնակչության տիտական եթնիկական գտում:

1988 թվականի փետրվարի Ծ Սումգայիթում աղբու էր ավելի խան խազար հայ: Գործնականում Երանց բոլորը ծնունդով Արցախից էին: Հավատալով ռազմի խոստումներին եւ այն հետիարին, թէ իրենց համար կառուցելու են «արեւի տաղա», հայերն իրենց

ԵՐ ԿԱՆՈՐԹԵՆ: Ես ու ուշադրություն դարձրի, թե որքան սարսափելին-
րեն աղջած էր Գորբաչովը, որ Ես
Սախիջւնակի մասին ավելի իիչ
չէի խոսում, քան Բաբկի: Առաջ
անցնելով ասեմ, որ երեք օր անց՝
հաղթյուրոյի հիսուսին նա համարյա-
քառ առ քառ կրկնեց այն, ինչ Ես
էի դասմել:

1988 թվականի մարտի 2-ի վաղ առավոտյան կուսակցության Դայաստանի Կենտրոն հրավիրեցին մի բանի «մասպիրականության ներկայացուցիչների»: Դեռախոսով հայտնեցին, որ մեզ հետ ցանկանում են հանդիպել իր՝ Գորբաչովի կողմից գործուղաք Կ. Ի. Դոլգիխը եւ Ա. Ի. Լուկյանովը: Դանդիպումը տեղի ունեցավ Կենտրոնի առաջին բարոնուա Կ. Ս. Դեմիրճյանի աշխատասենյակում: Առույգ, առանց որևէ նախաքանի սկսեց Վլադիմիր Դիվանովիչ Դոլգիխը. «Են ինչ, սաաց՞»: Մենք երեք առաջիններն ենք, ովքեր իմացան «սունդայիթի» մասին: Դոլգիխն ահավոր թվեր նշեց: Խոկ

ված ցեղասպանություն, ինչուս որ 1915 թվականին Օսմանյան կայսրությունում: Ոչնչացրել էին, ողջ-ողջ այրել, բռնաբարել թալանել բացառապես ազգային սկզբունքով: Խակ ԽՄԿ Կենտրոնի գլխավոր փարտուղարը ԽՄՀՍ Գերագույն խորհրդի նախագահության 1988 թվականի հուլիսի 18-ի նիստում ողջ երկրով մեկ հայտարարեց, թե «Սուլմանյիթի ողբերգությունը՝ կազմակերպված խովհանների կողմից, չէր լինի, եթե զորք չոււանար երեւ ժամով»: Ինչո՞ւ Վրա էր հովանութեալ Գորքաչովը, երբ այդ- բան բաց ու բացահայտ ստեց: Ես ունեմ մի այսպիսի փաստաթյու իւթրողաձենը. «ԽՄԿ Կենտրոնի փարբուրոյի 1988 թվականի փետրվարի 29-ի նիստի ելույթների աշխատանքային գրառում»: Կնիք-մակագիրը՝ «Դույշ գաղտնի: Միակ օրինակ»: Զենարկվում է Լեռնային Ղարաբաղի եւ Նախիջևանի խնդիրը: Միաժամանակ, այսուս ասած՝ ծեռի հետ, խոսակցություն է գնում նաև Սուլմանյիթի մասին:

Այսինչ կարող էին գտնել մարտավառ Յազովից հետաքրքրվել, թե ո՞վ էր այդ կինը, որի կուրժքը կտրել են, այն մյուսը, որի գլուխն են հատել, այն աղջիկը, որին մաշկահան են արել: Չէ՞ որ դրանք կոնկրետ մարդիկ են, իրենց հայրենակիցները: Ես համոզված եմ, որ դեռ այդ ժամանակ լաւագույնության նախարարի մոտ կային Տվյալներ, որ Սումգայիթի 45-րդ թաղամասի 10/13 շենքի 37-րդ բնակարանի 27-ամյա բնակչութիւն Լոլա Պավելի Ավագյանը դուրս է բերվել փողոց: Նրան լրիվ մերկացրել են, սիհողել են դարել, բռնաբարել են, ծակծել են դանակներով, կտրել են կուրժքը: Այդ նիստի ժամանակ բաղրյուրոյի անդամները կարող էին իմանալ, որ մաշկահան էին արվել մի բանի հոգի, այդ բվում 86-ամյա Երսիլիա Բախչիի Սովուստվան, որ 27-ամյա Իրինա Սողոմոնին Մելիքումյանի դիակը ածխացած էր ու գլխատված: Ասպարագոս իմ, որքան ծանր է շարադրել այդ ողջ սարսափիր...

«Անմասյակ» Պատմությունների համար

փարախսոները, բացի այլ, լեզինյան ազգային փաղաթականության «Ակզեռունքներով» դաստիարակված սերնդի համար անսովոր, զուտ նացիստական կարգախոսներից, բացէիքաց գոռզոռում էին. «Դայցեր, կրթեց ձեր ողբերմելի Դայտասանը», «Սաքրե՛ն Սումգայիրը հայէից»: Դուտոնները հայտարարում էին այն մասին, որ ադրբեջանցինները բաղադր կառուցել են ադրբեջանցինների համար, իսկ այսօր նրա ժինաւարներն ապրում են խոզուկ բարաբերություն: Զարդերի կազմակերպիչներն ու կատարուերն այդպես էին խոսում նրանց մասին, ովքեր բառատւնական թվականների վերջին եւ հիսունականների սկզբին դարձաբայան գործերից եկել էին Բաբկից Երևուն կիլոմետր հեռավորության վրա գտնվող, Սումգայիթ գետի գետաբերանի մոտ Տեղադրված փոփրին ավան:

Ավիրաբերեցին Սումգայիթին: Այդ հսկ ղաճառով էլ 1988 թվականի փետրվարի 26-ին չէին հավատում իրենց աշենքին ու ականջներին, թե հայերի ջարդերը կարող են բարձրացվել դետական բաղաբանության ասիդանի, խանզի ցույցերում նրանք տեսնում էին բարակի կուսակցական ու խորհրդային դեկավաներին: Առավել եւս, նրանց մտով էլ չէր կարող անցնել, թե սկսվող կոտորածի մասին, եւնելով տրամաբանությունից, տեղեկացված չէր Գորբաչովը:

... ևս գտնված էր լուս, առա
վսուան ուղիղ ժամը 10-ին Մոսկ-
վայում, Յին հրադարակում գտն-
վող իր աշխատաենյակում ԽՍՎԿ
Կենտկոմի գլխավոր փառուղար,
ԽՍՎԾ Գերագույն խորհրդի նախա-
գահության նախագահ Միխայիլ
Գորբաչովը ընդունեց բանաստե-
ծուիկ Միլվա Կարուտիկյանին եւ
ինձ, ուրաքանչական իրադարձու-

Ես ինձ բռնեցրի այն մՏՔի Վրա, որ
տեղեկասվության իմաստն ու կու-
թյունը ոչ մի կերպ չեն տեղապո-
վում զյուսում:

Սակայն Շփոթմունիւ Վայրէլյա-
նից էլ իհ ՏԵԼԵԳ: ԶԵ՞ որ ոչ այլ ո՛,
այլ ինքը՝ ԽԱՎԿ ԿԵՆՏՈՒԹԻՒ Բարու-
դարը, բաղբյուրոյի անդամության
թեկնածուն էր խոսում. «Երեկ չէ ա-
ռաջին օրը Բաֆվին մերձակա
Սումգայիթում սկսվել են անկար-
գություններ, որնն հետեւանով կան
մարդկային զոհեր: Մոտ խան
հոգի սպանվել է, տասներկուսը՝
բռնաբարվել: Յշտեհված, կողողա-
ված ու թալանված է ավելի խան
200 բնակարան: Յշտիզված են հա-
րյուրավոր ավտոմետենաներ, խա-
նութեներ, կրտակներ»:

Ղաղղիմանը եերկա, դարաբա-
յան շարժման ամենահեղինա-
կավոր եւ ակսիվ անդամներից մե-
կը՝ հգոր Մոլայանը, թերեւակի
կակազելով, ասաց (Խօռն ի բնե
կակազում է). «Ենոյ այդ է, որ կա,
չի կարելի ժողովուրդների բախտը
հանձնել անսան ու վայրի տարե-
ին, գազաններին, որոնք ընդու-
նակ են միայն կոտորածների ու ցե-
ղաստղանության եւ ոչ թե խաղան
ցուցերի՝ Գորբաչովի դիմանկար-
ներով և Վերակառուցման կար-
գախոսներով։ Ստեղծված իրավի-
ճակում սիթված ու լինելու Դա-
րաբաղը Վերցնել Մոսկվայի
լայտանության տակ։

Սովոր օրը Երեանուս սկսեցին
վայրէց կատարել Սոլմզայիրի
փախստականները: Երեկոյան
մենք շատ մանրամասներ գիտեին
XX դարի հերթական ցեղասպա-
նությունից: 72 ժամ անընդմեջ, ե-
րեւ լրիվ օր, գիտեր ու ցերեկ իրա-
գործակել եր հայերի կազմակերպ-

Ես ղատկերացի, թե ինչուն,
հանգիս ու հարմարավես տեղա-
փորված փափուկ բազկարոռնե-
րում, մարդիկ, որոնց խոր կմժիռնե-
րից ու աշխատակերի դարձերից ու-
տուուված դիմանակարները կախ-
ված են ահուելի երկի աշխատա-
սենյակներում եւ ակումբներում,
հրապարակներում եւ տեսների դա-
սերին, արձաք գավաթակալնե-
րով բյուտեղաղակե բաժակներից
թե են խնում: Եվ իմանալով, թե
ինչուն են կուրսաններն ուսա-
րափում տևածից, քրթում են
ուսեւը, իյր թե՝ ինչ բոյլիկ է ներ-
կայիս երիտասարդությունը: Դամե-
նայն դեռ նրանցից ոչ մեկը զայ-
րույթ չարտահայտեց: Ձ՞և որ ճեղա-
գիրն «աշխատանքային» է, այ-
սինքն, ոչ մեկը չի հասցել այն
մարդագրել, խմբագրել, ինչ-որ
ռելույկներ հանել:

Սումգայիթի ողբերգության մասին բազմաթիվ գրեր ու գրիպկներ, ժողովածուներ ու փաստքեր, հայրութավոր հոդվածներ կան: ՍամՎել Շահմուրայյանի «Սումգայիթի ողբերգությունը ականատեսների վկայություններում» երկհասորյակի մեջ ցավալիորեն ինչ բան կա Մելիքյանների ընտանիքի մասին: Եթե մեղքը հեղինակինը չէ: Ողջ ընտանիքը զոհվել էր փետրվարի 29-ին: ԽՄԿԿ Կենտկոմի գլխավոր քարտուղարը սումգայիթյան ջարդերի մասին տեղեկություններն ստանում էր փետրվարի 27-ից սկսած: Եթե չնայած դրան, բարձր ամբիոնից հայտարարեց, թե զորքերն ոււացել են երեք ժամով, իսկ Մելիքյանների ընտանիքը ոչնչացվել է փետրվարի 29-ին:

ՍԵԿ այլ հետազոտող՝ Դայր Ուլլութաբյանը հրատարակել է Երևան վաստարիթեր մահվան մասին: Դանց մի ճամար լրացված է ռուսերեն տեքստով՝ «Բժշկական տեղեկան մահվան մասին» Վեճնագրով բանակների վրա, մյուս մասով՝ ռուսերեն եւ աղյութացաներեն լեզուներով «Մահվան վկայական-ների»: Բոլորի ախտորոշումը համարյա թե միանման է: «Գանգոսկի բեկորային կորուպածներ, որովայնի ներքափանցիկ կորվածակված Վերի, այրվածներ»: Այդ ախտորոշումներն ունեին Սելիումանների ընտանիքի բոլոր հինգ անդամները, որոնք աղբում էին Սումգայիթի 42ա թաղամասի 26 շենի 21-րդ բնակարանում: Դայր՝ Սոլորմն Մարգարի Սելիումյանը, ծնված 1931 թվականին, մայր՝ Ռախիս Արտեմի Սելիումյանը, ծնված 1934 թվականին՝ պրօքենք՝

զած 1934 թվականու, որինսերը հղորդ եւ էլեկտրոդ, ծնված 1957, 1960 թվականին, դուստր՝ իրենան, ծնված 1961 թվականին։ Սումգայիթում, Կորնենժում, Սովույալում տեղի ունեցած դատավարությունների ժամանակ ականատեսները ցուցմունքներ են սկել, որոնց համաձայն բոլոր իինգ Մելքոնյաններին ծեծից ու ծանակումներից հետո ողջ-ողջ վարել են հենց փողոցում։ Նրան Լեռնային Ղարաբաղի Յադրութի տօջանի Զիլան փորիկ գյուղից էին։ Արցախի իրենց հայենինում իհմա մնացել են միայն մի բանի հեռավոր ազգականներ։ Այդին 1988 թվականի փետրվարի 29-ին անհետացավ մի ողջ տոհմ։ Յենց սա է ցեղաստանությունը (գենոցիյ)։ Յունարենից թարգմանված «գեն»՝ նշանակում է «տոհմ», իսկ լաշիներեն «ցիդ»՝ «սղանել, ոչնչացնել»։

ԵՐԱՎՈՐԱՅԻՆ

Նրանք Վերջին զոհերից էին: Գուլցեց յուրավի մի՞ւս եր Գորբաչովը. Եթե զորերը երեք ժամ շուրջ օպային, կիրկվեին եղայրներ Կալերի եւ Ալբերտ Ավանեսյանները, հայր եւ որդի Արն եւ Արքուր Արամյանները, շահ-շատերը: Ի դեմ, Արամյանները ծնունդով արցախյան Ջաթովկ գյուղից էին եւ իմ ազգականները մայրական գծով: Դժվար է նկարագրել մորս վիճակը այն արյունոտ օրերին:

Ականատեսները դատմում են, որ անդամագիրությունը այդ հոգեառներին ժամ առ ժամ պահի լիշ ու համարձակ էր դարձնում։ Պատահվածը չէ, որ ամենից շատ զոհեր ու ջարդեր եղան հենց չորրորդ օրը, փետրվարի 29-ին։ Եթե Տուլայի օդադիւնային դիվիզիայի 137-րդ ույազմային գունդը Վերջապես չհասներ Սումգայիթ, ապա զոհերի թիվն անհավաք լիներեն կածեր։ Գնդադիւնը Ալեքսանդր Լեբեդը, որը մարտին ընդունեց դիվիզիայի իրամանաւարությունը, Սումգայիթ եկավ այն ժամանակ, երբ դեռ օդում ճենաւահուն էր կանգնած։

Եր «Տերության համար եմ ցանկաց» օրինակ այսպէս տեսերածի-

Վիլս» գրուս արդեն գտներալ-լեյ-
տենանի կոչով ունեցող Լեբեդը
գրելու էր. «Այն ժամանակ, 1988
թվականի փետրվար-մարտին, սկ-
սեց օրվել ամսկանխատեսւիլի, անս-
տառապելի, վայրի, տեղ-տեղ՝ արյու-
նոս, տեղ-տեղ էլ ծայրահան սոր էզ
եւ զինուժի, եւ հայրենիքի դաս-
մության, եւ իս անձնական կեն-
սագրության մեջ: Ամենացավալին
այն է, որ միջոցների ընտրության
մեջ սորությունը, անազնվու-
թյունն ու հասարայունը բխում էին
մարդկանցից, որոնք բարձր դաշ-
տուններ էին զբաղեցնում դետու-
թյունում: Նրանք այնտեղ, վերեւնե-
րում ինչ-որ սեփական բարձր ռազ-
մավարական նորագույններ էին հե-
տաղնդում, խարդավաններ հյու-
սում, կնորում գործարքներ, այդ
թվում նաև սարանայի հետ, իսկ
ներեւում, հենց նրանց մատուց-
մամբ, նրանց ակիভվ մասնակցու-
թյամբ կամ դիտավորյալ անմաս-
նությամբ տեղի էր ունենում ժողո-
վուրդների թունավորումը, աճում
ու ծավալվում էր արյունալի անօ-
րինությունը, դրվում էին մեծ դե-
տության փլուզման ու կործանման
հիմքեր (Եթե կարեի է դրանք հիմ-
քեր անվանել...): Սուլգայիթում ես,
առաջին անգամ Աֆղանստանից
հետո, իմ հարազա հողի վրա (այն
ժամանակ այդդես էի կաթում)
տեսա հրկիզված բեռնատարներ ու
ազտրուսներ, այլող սեներ, մարդ-
կանց բնականից սեւ, բայց կրած
սարսափներից ծերակած մազեր
եւ աչքեր, աչքեր...Այդ ժամանակ էլ
առաջ միջնադարյան սաղիզմի հո-
տը, զազանային, անմարդկային
դաժանության հոտը, թանձ միա-
յլուսված ժմարության հետ...»:

Նազիծը, մեր սահմանադադարեցն ունեն իրենց հողաւերք, որի Վաստակածված են ուղեկալները: Խելսահմանամերձ գոտու ողջ խորթյունը որոշում են տեղական մարմինները, ևլալ դեմքում համրադետական (ադրբեջանական - Զ.Բ.): Եվ ինչ որոշում է ընդունվել: Ողջ Նախիջեանը համարվել է սահմանամերձ գոտի: Ազատ մուտքային տեղական այնտեղ արգելվել է: Բայց չէ՞ որ այնտեղ թաղված էին ցեղասպանության զոհերը, այնտեղ են նրանց գերեզմանները: Այնտեղ հայկական մշակույթի 90 հոււշարձան կար, որից միայն մեկն է մնացել: Եվ վերջո՞ւ: Ոչ մեկին թույլ չեն տալիս այն դաշտառաբանությամբ, որ դասահմանամերձ գոտի է»:

Ի դեմ, նա չգիտես ինչու ոչնչոչ չասաց Զուլյայում ոչնչացված հազարավոր ու հազարավոր շրմաբար-խաչքարերի մասին: Ձե՞ս եւ իրեն այդ մասին եւ էի ասել:

Սումաբիթյան ջարդերից հետո
առաջին օրին Ադրբեյջանական
ԽՍՀ-ի դեկավարությունը ուղի մեջ
էր: Տրամաբանութեան Երանե սպա-
սում էին մի ինչ-որ փալքական
օքանատականի՝ որպէս նիստ

զսահատականի՝ դրանից բխող կազմակերպչական եւ իրավաբանական հետեւություններով:

Սակայն բարագիորեն մեկ օր անց կենտրոնական թերթերը, ասես

դպյանանավորված, սկսեցին գրեթե բացառադիմումը «Լեռնային Ղարաբաղի իրադարձությունների եւ դրանց ռուրուց»: Ավելի շատ գրում էին ժողովուրդների բարեկամության մասին: Կենտրոնական հեռուստաեսությամբ ցուցադրեցին մի ուրախ հարսանիք, որտեղ փեսան ադրբեջանցի եր, հարսը՝ հայուիկ: Նորադասկ «արժասները» խցիկի առջեւ բոցաւուն ինտենսիվայիստական ճառեր արտասանեցին: Հանցագործության հետեւը զննելու գծով առանձնակի ակտիվություն հանդես բերեց ԽՄՀՍ դատախազությունը: Ավելի ու ավելի հաճախ էին ասում. «Եղել են զոհեր սարքեր ազգությունների ներկայացուցչներից»: Զանգվածային սրբանությունների օրը (փետրվարի 28-ին) «Սուլմզայիքի կոմունինս» թերթը առաջնորդող հոդվածում գրում եր. «Սուլմզայիքիների, ինչպեսև մեր հանրապետության բոլոր աշխատավորների շքանում զերմ արձագանք գտավ» ԽՄՀՍ Կենտրոնի գլխավոր քարտուղար Գորբաչովի դիմումը Ադրբեյջանի եւ Հայաստանի աշխատավորներին, ժողովրդին: Հազարավոր մարդկան լսում էին այն աշխատանքային կեսօրին, բննարկելով աշխատավայրում եւ սանը, գործընկերների եւ բարեկամների հետ: Բառացիորեն մի բանի ժամ անց այն բանից հետո, երբ հաղորդվեց Սիխայիլ Գորբաչովի դիմումը, սկսեցին խնբագրություն գալ սարքեր ազգությունների մարդիկի...»: Այդ փարհապետությունը ու լաշիռթու-

նական դժոխիք»: Եվ արդեն բոլոր բարձրված սանձարձակվեցին, երբ ԽՄԴ Գերազուն խորհրդի նախագահության նիստին Գորբաչովը ամբողջովին մերժելով «ցեղասպա դատավորուն» եւրմինը «սումզայի թի» առումով, ողջ Եւրով մեկ հայութաւուրեց. «Տեղաստանությունը կազմակերպված հանցագործություն է, իսկ Սումզայի թում գործելուն ընդամենը հասարակության բափրափուկները: Եվ դա ասում է դեկավար այն դետության, որը վակերացրել է ՍԱԿ-ի Գլխավոր ասամբլեյի ընդունած համաձայնագիրը «Տեղաստանության հանցագործության կանխման եւ այն դատելու մասին»: Իսկ չէ՞ որ դրա մեջ ընդգծվում է. «Տեղաստանության ամ տեսք է հասկանալ հետևյալ գործողությունները, որն կատարվում են որտեւ ազգային ռասայական կամ կրոնական խմբերի լիովին կամ մասնավիրութենող են այդիմսին ոչնչացնելու նույնականությունը. նման խմբի անդամներին լուրջ մարմնական վճարապահներ տակածեն»:

խանգարումներ դատարկելը»:

բերգության առաջին տարելիցին
Բավկի ցուցերում սուլմանիթյան
մարդաստանները հայտարարվեցին հեռուներ, եւ նրանց դասվիժները կազմակերպվեցին: Հիրավի որբան ծիծը էր Տյուտչելը. «Եվ նոր իր ծիծը խնջույքի նստած դաստիան է, իսկ զիերը հանձնված է շարախոսության»:

Կազմակերպված հանցագործության անդամակցությունը, որը համատարած կտղծիքի, բռնության եւ ազգային հարցերը լուծելու գործուն նախադրյաներ է ստեղծում դաշտավ ահեղելի երկրում սկիզբ առած «սումգայիթների» շղթայական ռեակցիայի նախադաշտառութեւանի համալսարանի դրութեան սոր Սուրեն Զոյսանը, հենց դարձ վեց, որ Կրեմլը չի էլ մատական կակություն հայտնել Սումգայիթի գոհերի հարազաներին ու մերձականներին, առաջիններից մեկը՝ Թվարկեց գալիք «սումգայիթների» անունները. Շուշի, Կիրովաբարդ, Օտ, Թուրիմենիա, Ֆերգանա, Ղյուղ սիսային Կովկաս:

խաձեռնողն այդպես էլ չհասկացավ, որ այլընտրանք չունի «սում

ԽՍԴՅ Գերազույն խորհրդի նախագահը որդես փաստակ թերութ էր նաև զոհերի թիվը: Իր, 32 սովանականը միշտ է են: Միջնադարության համաձայն Գլխավոր ասամբլեայի համաձայնագրի, «ֆանակակած բնութագիրը որոշող չէ ցեղաստանության հանցագործության դեմք բնակչության մասին» առաջարկությունը պահպան է համարվում ազգային խմբի մի բանի Շենքայցուցիչների սովանությունը եթե այդ սովանությունը կատարված է սկյալ ազգային խմբի ուղղելու որդես այդպիսին ոչնչացնելու նորագույն արդյունքը: Այսինքն որ, հայերի գանգվաճային սովանությունները գանգվաճային ճնշումները են վարումները խորհրդային Ալրեթ ջանի կազմ մասն նրա դասման կան հայրենիքից, ինչպես նաև Սումգայիթից եւ Բայսից, համաձայն միջազգային բոլոր օրենքների, որակվում են որդես ցեղաստանություն:

Պատահական չէ, որ հենց նԱՐԱ
ԳԵՐԱՊՈՂԻ խորհրդի նախագահութեան 1988 թվականի ժյուրահոչականից հետո, որը հեռարձակվեց ԿԵՆՏՐՈՆԱԿԱՆ հեռուստաեսական թայապահութեանը, հայտնվեցին հրադարանակումներ, որտեղ բոլոր մահացող մեղեդի մեջ մեղադրում էին հենց զոհին: Սումֆայիթի փախստականներին վիճում էին փողոց Դայերի դեմ վիրավորական հարձակումների կատելի եր հանդիմեռու միայն խորհրդային, այլև արտասահմանյան մամուլում: Աղրեցանական բանաստեղծը գրում է «Ֆիզարո»-ում (1988 թվականի հոկտեմբերի 24): «Եթե նոյնին չիներ «սումֆայիթը», հայեր կիուրին այն: Յայ ժողովուրդը մագիստրուս է: Նրան դեմք է հավերտայիքարել, արբել մահով եւ դժբախտությամբ»: Պատահական չէ, որ 1989 թվականի փետրվարին, ողբական

իրացնով ողջ մնացած մարդկանց, օգնելով նրանց հասնել Կրասնովոյնկ, Մուլվա եւ Երևան, ամեն տարի հունվարի 20-ին հեռուստաելքաններից հայտարարվում են «Աղրթզանում ժողովրդավարությունը սպանողներ»: Ի մեծագույն ափսոսանի, շուտով բաղաբական եաւ գործիչների եւ ժուռնալիսների համար հենց այդոցիս «հակառական» մոտեցումը «թժ» կետրում կատարվածի գնահատման նկատմամբ դարձավ համարյա թէ նորածնություն, եթե չասենք համարձակության դրսեւորում:

1988-1989 թվականների Բավիշ հակահայկական ցույցերում կոչ էր արվում. «Պետք է ողջ Ադրբեյջանը, Նախիջևանը, Ղարաբաղը մարտել հայերից, որդեսզի նրանց զրկենի վրիժառության հնարավորությունից»։ Այս այսպես միմյանց ձայնածեցին «սումգայիթի» կազմակերպիչները եւ Երիտրուրբական գաղափարախոսության ջատագովներից մեկը՝ Բահաերդին Շահիրը, որը 1915 թվականի հայերից եղաստանության հրեավոր ծրագրի բնարկման ժամանակ նախազգուցացրեց. «Մենի սասանձնել ենի ուս կարենը, ծանր դարսականություն եւ եթե այն չկատարեն մինչեւ Վերջ, ապա համոզված ենի, որ չենի փախչելու հայերի վրեժնադրությունից»։ Ինչպես հայսնի է, հենց այդ չարագուցակ միտքը դարձավ ուսումնական ձեռնարկ հետեւականների համար, որն կազմակերպեցին Հոլովոսը:

Պատմի անխոսակի հեղությունը օրենքի գերխնդիրն է: Խակ ցեղաստանության նկատմամբ կիրառելի չէ Վաղենմության սկզբունքը: Այս արդեն խառորդ դար սումգայիթյան ցեղաստանության զոհերը՝ ողջ, թե մեռած, սղասում են դաշի՞ մարդկության դեմ այդ ծանրագույն հանցագործության իսկական կազմակերպիչների նկատմամբ: Զկա աղագայի համար ավելի վսանգավոր բան, քան ներկայի և այս հիեռոռությունը:

Դիւեն, թե ինչըս էր Հիմլերը 1939 թվականի օգոստոսին իր դահլիճներին ձանալարհում Լեհաստան, նրանց հետից գուշով։ «Այդ վախեցեք դասնության դասից։ Ով է այսօր հիւռվ հայերի կոտրածը»։ Եվ մոլորակի յոթանասուն միլիոն բնակչութեան դաշտան չլածմված չարի ողբայական ռեակցիան սրբէ։

